

УДК 94(477.65)"1917"

В. М. КРИЖАНІВСЬКИЙ*

**ВИБОРИ В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКУ МІСЬКУ ДУМУ
30 ЛИПНЯ 1917 РОКУ:
ПІДГОТОВКА, ПРОВЕДЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ**

Проаналізовано підготовку, проведення та підсумки муніципальних виборів в Єлисаветграді у липні 1917 року.

Ключові слова: міська дума; гласні; муніципальні вибори.

В українській радянській історіографії питання формування та функціонування органів міського самоврядування останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. перебувало на початковому етапі вивчення. Як виняток, можна виокремити муніципальні вибори 1917 р., які студіювалися радянськими вченими в контексті розгортання революційної ситуації в країні. Наприкінці 1960-х рр. українські історики, джерелознавці, археографи висвітлювали названу проблему в таких напрямках: а) згідно з видавничими планами Археографічної комісії АН УРСР передбачалася публікація матеріалів муніципальних виборів 1917 р. Проте, на жаль, після знакового 1972 р. робота комісії була фактично призупинена і проєкт не був зреалізований¹; б) написання монографічних праць з історії боротьби більшовицької партії під час виборів у міські думи напередодні Жовтневої революції. Цей аспект найбільш повно репрезентують кандидатські роботи В. П. Крижанівського та Ю. І. Терещенка, у яких висвітлювалися як питання власне перебігу компанії, так і політичної боротьби між партіями на теренах підросійської України, у тому числі і в Єлисаветграді. До безперечних переваг вищезазначених праць можна віднести аналіз рівня вивченості проблеми у радянській і в американській історіографії. Окрім того, ці роботи ґрунтувалися на архівних матеріалах центральних й обласних архівів СРСР та УРСР, зшитків преси як лівого, так і правого спрямування, що дозволило якнайповніше віддзеркалити предмет вивчення. Але помітним недоліком

* *Крижанівський Віталій Михайлович* – старший викладач Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

названих оглядів було те, що з політичних міркувань у них відсутня навіть згадка про напрацювання (аналітичні роботи, спогади, мемуари) українських істориків, політичних діячів в еміграції – Д. Дорошенка, В. Андрієвського, І. Мазепи та ін. Їх залучення дозволило б повніше осмислити як історіографію проблеми, так і рівень політичної культури населення, ставлення українських діячів до виборчого процесу і його наслідків на теренах України².

У незалежній Україні в 1997 р. захищено кандидатську дисертацію В. М. Бойком про участь українських політичних сил у муніципальній кампанії 1917 р. Вона доповнює, поглиблює рівень вивченості проблеми і, звичайно, переосмислює висновки, сформульовані в радянські часи³. Інші дослідники – Т. М. Плаксіє, В. С. Гвоздик, – вивчаючи перебіг української революції 1917–1918 рр., також висвітлювали перебіг муніципальної кампанії 1917 р. на території сучасної Полтавської, Черкаської, Дніпропетровської, Запорізької областей⁴. Є згадки і про вибори в нинішньому Кіровограді. На жаль, ці напрацювання недостатньо відображені у бібліографічних довідниках та посібниках⁵. Місцеві історики-краєзнавці, за винятком П. Кизименка⁶, не торкалися аналізованої проблеми, хоча в Державному архіві Кіровоградської області у Ф.78. (“Єлисаветградська міська управа”) зберігся комплекс матеріалів з певними втратами (наявні лише три списки кандидатів з восьми) про перебіг муніципальних виборів. На основі цих документів спробуємо реконструювати хід муніципальної кампанії в Єлисаветграді влітку 1917 р.

Відповідно до вироблених Тимчасовим урядом у квітні 1917 р. “Тимчасових правил...” правом голосу у виборах могли скористатися громадяни Росії обох статей, усіх національностей та віросповідань, які досягли на момент складання виборчих списків 20 років і які на цей час проживають у місті або мають у ньому домогосподарство, чи перебувають на службі, чи мають іншу пов’язану з містом зайнятість. Особи, що перебували на військовій службі, брали участь у виборах на загальних засадах. Не допускалися до виборів такі групи населення: а) вищі в межах губернії, області, градоначальства, представники адміністративної влади, їхні замісники та помічники; б) особи, які в межах губернії, області, градоначальства перебували на службі в місцевій поліції; в) монахи; г) особи, які визнані у відповідності із законом божевільними чи глухоніми. Право участі у виборах втрачали такі групи населення: а) засуджені судом до втрати або обмеження в правах упродовж 3 років опісля покарання та засуджені за крадіжки, шахрайство та ін. протягом року після відбуття покарання; б) утримувачі домів розпусти⁷.

Запровадження загального виборчого права зумовило необхідність проведення перепису населення Єлисаветграда. Попередній перепис

відбувався у вересні 1916 р. у зв'язку з уведенням карткової системи. Ця робота була покладена на статистичне відділення Єлисаветградської міської управи. Орієнтовний кошторис перепису був складений завідувачем статистичного відділення Л. Ф. Олексієнком уже наприкінці квітня 1917 р. За розробленою методикою місто розділялося на 65 дільниць, до кожної прикріплювалося по 2 обліковці (разом 130 осіб), які повинні були виконати роботу за п'ять днів. Окрім цього, 80 обліковців упродовж 10 днів займалися алфавітним сортуванням переписних відомостей для виготовлення карточок виборців. Перепис здійснювався відповідно до "Інструкції обліковцям щодо перепису населення м. Єлисаветграда та при складанні списків виборців по виборах у міську думу", яка була розроблена міською управою⁸. Хоч контроль за здійсненням перепису здійснювала міська виборча комісія зі складання списків виборців і для проведення виборів гласних, проте реально всі передвиборчі організаторські завдання поклалися на Єлисаветградську міську управу, яка приймала рішення, враховуючи думки управлінців та представників восьми списків кандидатів у депутати. Причому інколи член управи одночасно і представляв певний список. Наприклад, на засіданні 20 липня 1917 р. управлінець І.О. Дербасов представляв блок № 5⁹.

Під час перепису місто було розділене на 4 переписні райони (відповідно до кількості поліцейських районів), за які відповідали районні комісії на чолі з членами міської управи. У свою чергу, склад районної комісії наполовину складався із членів міської думи, а іншу становили представники Єлисаветградської ради робітничих та солдатських депутатів, обрані 1 травня 1917 р.¹⁰

За результатами перепису у виборчі списки було внесено 33403 особи цивільного стану та 5164 особи військового чину¹¹.

Відомості про підготовку до виборів були опубліковані міською управою в газеті "Голос Юга" чотирма мовами: російською, польською, єврейською та українською. Причому міська управа подавала матеріали російською і польською мовою, а редакція газети за відповідну платню перекладала українською та єврейською¹².

Укладені списки виборців з 14 липня вивішувалися в усіх канцеляриях виборчих комісій щоденно з 9 до 21 години. Канцелярія першого району розміщувалася у Початковій школі (вул. Велика Перспективна, ріг Нижньо-Донської вулиці), другого – у Громадському комерційному училищі (Дворцова вулиця); третього – у 5-му народному училищі (Успенська вулиця); 4-го району – у народному училищі імені Жуковського (Чичорський провулок, Биківська)¹³.

З 14 липня 1917 р. розпочався процес роздачі (з відповідним роз'ясненням, як користуватися документами) виборчих карток¹⁴, записок¹⁵ та конвертів¹⁶ для населення. Здійснювався він щоденно з 10 до

13 і з 17 до 20 години для виборців 1–4-го районів у визначених місцях. Для 1-го району: 1) Завадівка – у Завадівському міському училищі; 2) Стара та Нова Катранівка у межах Балочки та Глухого провулку – у Катранівському училищі; 3) тим, що живуть поза межами вказаного району – у Вищому початковому училищі. Для 2-го району: 1) тим, що живуть на Мотузянці, Новомиколаївці, Вокзал Товарної та Лагерів – в училищі на Новій Миколаївці; 2) тим, що живуть поза вказаними місцями – у приміщенні громадського комерційного училища. Для 3-го району: 1) тим, що живуть на Пермській – приміщення 2-ої пожежної команди; 2) на Кушівці – в Кушівському училищі; 3) тим, що живуть у місцевості між р. Інгул й вул. Великою Перспективною, Преображенською та Костьольною – у П'ятому народному училищі. Для 4-го району: 1) Озерна Балка, Бикова, фортеця, у новобудовах за фортецею, Сугоклейки і землянках біля міського саду – в училищі Жуковського, Печорський провулок, Бикова; 2) між р. Інгул та вул. Гоголя, Великою Перспективною – у Талмуд-Торі, вул. Гоголя; 3) Соколівські хутори – у Соколівському міському училищі.

Роздача зазначених документів проводилася повільно, тому на спільній нараді міської управи та представників списків від 20 липня було вирішено збільшити час роздачі документів – упродовж дня з 9 до 22 години¹⁷.

Громадяни, які приходили за виборчими карточками, записками та конвертами, мали надати певні документи. Тим, хто проживав у місті, – документи, що засвідчують особу і її проживання в місті. Особи, які не проживають у місті, мали показати посвідчення торгівельно-промислових закладів чи установ міста, заводських комітетів.

Вибори у міську думу 1917 р. проводилися на пропорційній основі. Кожна партія, блок, група формувала список кандидатів у депутати, який повинен був містити перелік осіб з їхніми підписами, заяви про згоду бути кандидатами у депутати. Ці списки мали подаватися в міську управу не пізніше як за 10 днів до виборів, тобто до 19 липня. В українських містах була складена різна кількість списків. Наприклад, в Одесі – 24, Катеринославі – 23, Ніжині – 19, Миколаєві – 18, Кременчуці – 17, Житомирі – 16, Вінниці – 15, Полтаві – 14, Харкові – 13, Херсоні – 11, Чернігові – 10, Луганську – 10, Єлисаветграді – 8. У Єлисаветграді подали списки такі групи: 1) соціалістичний блок; 2) конституційно-демократична партія (Народна свобода); 3) службовці урядових установ; 4) Єврейська народно-демократична група; 5) група крайніх депутатів; 6) група купців та торговців; 7) партія “Єдність”; 8) блок українських соціалістів та службовців¹⁸.

Соціалістичний блок подав список з переліком 87 кандидатів у гласні. Його утворили есери й соціал-демократи. Подібні союзи були в Києві, Одесі, Вінниці, Кременчуці, Черкасах. Як і в більшості міст, есери в

ньому кількісно переважали. У місцевій краєзнавчій літературі дослідники акцентували увагу на партійній організації більшовиків, страйковому русі 1905–1907, 1910–1912 рр., як вияв зрілості робітничого класу і популярності крайньолівих ідей¹⁹. Проте детальний аналіз виявлених матеріалів засвідчує поверховість цих висновків. У 1908–1911 рр. у місті виходила соціалістична газета “Труд” (місцеві краєзнавці робили акцент на тому, що вона передруковувала матеріали з більшовицької газети “Звезда”), головним редактором якої був присяжний повірений С. П. Крамаренко. У 1917 р. його прізвище знаходимо у “соціалістичному блоці”, а не у прихильній до більшовиків групі “Єдність”²⁰. Окрім того, в Єлисаветграді з часів революції 1905–1907 рр. функціонували профспілки машинобудівників й прикажчиків, що є свідченням прагнення робітників вирішувати проблеми легальним шляхом.

Другий номер мав список місцевих кадетів, який налічував 50 кандидатів. Слід відзначити, що у Єлисаветграді ліберальні цінності отримали підтримку ще задовго до 1917 р. Наприкінці 1880-х рр. єдина громадська газета “Єлисаветградские ведомости” офіційно проголосила прихильність до ліберальної ідеології. Разом з тим, дослідники громадських рухів на Кіровоградщині 1880-х рр. звертали увагу на їх близькість до народницької, соціалістичної ідеології. Один із учасників тих подій, С. Дудін, у своєму “Обзоре революционного движения в городе Єлисаветграде” згадує, що частина учнів реального земського училища: Васильєв, Хороманський (син редактора газети “Єлисаветградский вестник” М. К. Хороманського), Пономарьов, Антон Фортунатто та Юрченко – приєдналися до ліберальної групи VII класу²¹.

Ліберальні сили міста наприкінці 1904 р. об’єднувалися навколо редакції започаткованої газети “Голос Юга”. А в листопаді 1905 р. в Єлисаветграді утворено повітовий комітет партії конституційних демократів²². Прикметно, що в першу Державну Думу від Херсонської губернії було обрано 3 кадети: Д. С. Горшкова, О. К. Парамонова та Є. М. Щепкіна. Причому О. К. Парамонов очолював Херсонську організацію партії кадетів, яка налічувала 1025 чоловік. У той час Д. С. Горшков користувався вагою підтримкою в Єлисаветграді²³. Певне уявлення про електоральні вподобання населення напередодні війни подає список гласних міської думи за 1914 р., підготовлений для помічника начальника Херсонського губернського жандармського управління в Єлисаветградському повіті. У ньому вказано, що із 49 депутатів 12 є кадетами. Слід також враховувати, що у 1911–1917 рр. міським головою Єлисаветграда був кадет Г. Й. Волохін²⁴.

Під четвертим номером розміщувалася ідеологічно близька до сіонізму Єврейська народно-демократична група, яка складалася із 46 кандидатів. Список очолювали відомі діячі сіонського руху, котрі були знані за межами Російської імперії: Тьомкін Володимир Іонович – місь-

кий рабин та Штейн Йосиф Абрамович – лікар. Про їхній міжнародний авторитет засвідчує замітка в “Голосе Юга” за 18 липня 1905 р. (№ 160). У 1905 р. на конгресі сіоністів у Базелі було 94 делегати, з них 72 представляли Єлисаветградський район (включав Херсонську, Катеринославську та Полтавські губернії). Лідерами фракцій на цьому конгресі були В. І. Тьомкін та Й. А. Штейн²⁵. Єврейське населення на 1911 р. складало 25518 осіб з 75671 жителя міста. Тому ця партія могла розраховувати на вагомий підтримку населення, враховуючи погроми 1881 та 1905 рр.²⁶

Під сьомим номером знаходилися представники партії “Єдність” у кількості 34 кандидати. Ще 28 березня 1917 р. було створено об’єднаний комітет в Єлисаветграді, який включав три фракції: більшовиків, меншовиків і меншовиків-інтернаціоналістів (бундівці). Позиції більшовиків на весну та літо 1917 р. були слабкими й провідні позиції займали меншовики та бундівці. Хоча меншовики не були на провідних позиціях у місті, проте являли собою згуртовану політичну силу, про що свідчить такий факт: у квітні 1917 р. відбувалася обласна конференція меншовиків Південно-Західного краю та Південно-Західного фронту, в якій брали участь 49 делегатів з 18 міст України, у тому числі і Єлисаветграда²⁷.

Блок українських соціалістів та службовців (список № 8) делегував у пропорційний список усього 21 кандидата. За даними Д. Дорошенка, за ідеологічним спрямуванням це були соціалісти-федералісти²⁸. У першу трійку кандидатів списку входили відомі єлисаветградські діячі, присяжні повірені М. В. Левитський та В. Нікітін. Невелика кількість кандидатів засвідчує слабкі позиції цієї партії в місті.

Інші два списки формувалися на професійній основі: список № 3 службовців урядових установ (делегував 63 кандидати) та група купців і торговців (25 кандидатів). Список № 5, вірогідно, формувався за географічним принципом, він називався “Група окраїнних депутатів” і складався лише із 7 кандидатів. Ймовірно, кандидати від цих трьох списків були аполітичними чи прихильниками правих партій.

Голосування в Єлисаветграді відбулося 30 липня, а на наступний день районні комісії проводили підрахунок голосів. Загалом у виборах взяло участь 24870 осіб цивільного стану та 5008 військових чинів. Тобто 74,4 % цивільного населення і майже 100 % військових. За соціалістичний блок (список № 1) проголосувало 12073 особи (46,97 % – 47 депутатів), конституційних демократів – 2488 осіб (9,67 % – 10 депутатів), список службовців (№ 3) 755 голоси (2,93 % – 3 депутати), список єврейської народно-демократичної групи (№ 4) – 6560 голоси (25,52 % – 25 депутатів), група окраїнних депутатів (№ 5) набрала лише 91 голос (0,35 % – жодного представника), група купців та промисловців (№ 6) отримала 306 голоси (1,19 % – 1 депутат), партія “Єдність” (№ 7)

отримала 459 голоси (1,78 % – 2 депутати) і блок українських соціалістів – 401 голос (1,56 % – 2 депутати)²⁹.

Переконливу перемогу отримав соціалістичний блок, як і скрізь на Півдні України (Єлисаветград – 47 %, Одеса – 54,3 %, Миколаїв – 61,4 %, Херсон – 65,9 %, Бердянськ – 59,5 %). На думку Ю. І. Терещенка, соціалістичний блок переміг у цих містах, оскільки його виборці були зацікавлені в перерозподілі міських сільськогосподарських земель. На Правобережжі есери та соціалістичний блок здобули підтримку в непромислових містах (есери у Житомирі – 20,8 %, соціалістичний блок у Бердичеві – 56,7 %, Умані – 36,1 %, Новгород-Волинському – 22,2 %)³⁰. Електорат цього блоку можна реконструювати, проаналізувавши соціальну належність обраних депутатів. З 47 гласних 18 робітників (38,29 %), вчителів – 9 (19,19 %), солдатів – 4 (8,58 %), офіцерів – 2 (4,26 %), службовців – 3 (6,68 %), суддів та присяжних повірених – 3 (6,38 %), служителів – 1 (2,12 %), невідома соціальна належність – 3 (6,38 %). Цікавий етнічний склад обраних депутатів: з першої п'ятірки, яка визначала обличчя списку, чотири особи були євреями і загалом із 47 осіб 12 чи 13 гласних були євреями (25 %)³¹.

На другому місці опинилася єврейська народно-демократична група, яка провела в думу 25 осіб. Її електорат добре відбиває соціальний склад обраних: 6 осіб (24 %) – службовці, 2 робітники (8 %), судді, присяжні повірені – 2 (8 %), торговці – 2 (8 %), лікарі – 4 (16 %), інженери – 3 (12 %), будівельники – 1 (4 %), комерсанти – 1 (4 %), чоботарі – 1 (4 %), управлінці – 3 (12 %). Звичайно, лікарі, інженери, управлінці – представляли обличчя єврейського населення, за яке в переважній більшості голосували торговці, ремісники, чоботарі, робітники та ін.

На третьому місці опинилися кадети, за яких проголосувало майже 10 % виборців (у той час, як в Україні вони в середньому взяли – 8,1 % (7,9 % – за Ю. І. Терещенком), а в Росії – 12,9 %)³². В Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі, Полтаві, Чернігові кадети взяли 12,6 %, 8,6 %, 13,4 %, 8,1 %, 17,1 %, 23 % відповідно³³. У губернських містах вони набирали багато голосів, бо в них значну частину населення становили чиновники та інтелігенція. У Єлисаветграді ситуація була подібна – із 10 осіб, що пройшли у думу, 6 були управлінцями (60 %), судді, присяжні повірені – 2 (20 %), лікарі – 1 (10 %), вчителі – 1 (10 %).

Блок “Єдність” набрав лише 1,78 %, українські соціалісти-федералісти – 1,56 %, тому мали в думі по два делегати. Ці результати свідчать про слабкість підтримки в місті більшовиків, меншовиків та українських соціалістів. Проте необхідно враховувати політичні вподобання населення в динаміці. У жовтні 1917 р. відбулися вибори в Єлисаветградську раду робітничих і селянських депутатів. Причому у них узяли участь 20087 осіб цивільного стану і 5233 особи військових чинів. За результатами голосування список соціалістів-революціоне-

рів підтримало лише 12,28 % (3110 голоси) виборців, кадетів – 16,3 % (4136 голоси), соціал-демократів об'єднаних (бунд, меншовики, польська партія соціалістів) – 5,3 % (1353 голоси), українських соціалістів-демократів уже 18,3 % (4640 голоси), більшовиків – 12,6 % (3210 голоси) і єврейський націоналістичний блок аж 29,1 % (7377 голоси) виборців³⁴.

Отже, до результатів виборів 1917 р. необхідно ставитися виважено, розуміючи, що це були перші загальні демократичні вибори, які відбувалися в умовах нерозвиненої сталої партійної системи, коли погляди самих виборців були мінливими і поверховими. Стійкість позицій партії кадетів пояснюється зрілістю її електорату та наявністю в місті багаторічних ліберальних традицій, які знаходили відгук у середовищі інтелігенції та чиновництва. Друга партія, яка зберігала стійкість – це єврейський націоналістичний блок, який формувався на етноконфесійній основі і був керований яскравими та авторитетними лідерами. У той час соціалістичні сили в місті перебували у процесі становлення, як наслідок – електорат соціалістичного блоку швидко поляризується на ідеологічному та національному рівнях.

¹ Едиційна археографія в Україні у XIX–XX століттях: плани, проблеми, програми видань. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 136.

² *Терещенко Ю.І.* Політичні партії на виборах до міських дум України в 1917 р. / Ю. І. Терещенко // Український історичний журнал. – 1970. – № 11. – С. 48–58; *Терещенко Ю. І.* Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції / Терещенко Ю. І. – К.: Наукова думка, 1974. – 143 с.; *Крижановский В. П.* Большевистские организации Украины в борьбе за осуществление ленинского курса партии на революционную мобилизацию масс во время муниципальной кампании 1917 г.: Автореф. дис. канд. ист. наук : спец. 07.00.01 “История Коммунистической партии Советского Союза” / Крижановский В. П. – Киев, 1974. – 32 с.; *Андрієвський В.* З минулого / Віктор Андрієвський. – Нью-Йорк: ЗДА Українське видавництво “Говерля”, 1963. – Т. 1. – 157, [1] с.; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 / проф. Дмитро Дорошенко. – Нью-Йорк: Видавництво корпорації Булава. – Т. 1. – Доба Центральної Ради, 1954. – 437+XXI с.

³ *Бойко В. М.* Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 року: Автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Бойко В. М. – К., 1997. – 18 с.; *Бойко В. М.* Вибори до міських дум 1917 року // Енциклопедія історії України / [Редкол.: гол. кол. В. А. Смолій. Члени колегії: В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.]. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 50; *Бойко В. М.* Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. / В. М. Бойко // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 25–40.

⁴ *Гвоздик В. С.* Південь України в революції 1917 – початку 1918 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Гвоздик В. С. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.; *Плаксій Т. М.* Міське самоврядування Середньої

Наддніпрянщини в 2-й половині XIX – початку XX століття: дис. канд. істор. наук.: 07.00.01 / Плаксії Тамара Миколаївна. – Кременчук, 2001. – 239 с.

⁵ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): науково-бібліографічне видання / [Ред. кол. О. С. Онищенко (голова) та ін.]. – К., 2001. – 816 с.; Історія України: нове бачення / В. Ф. Верстюк, О. В. Горань, О. І. Гурій та ін. – К.: Видавничий дім Альтернатива, 2000. – 462, [1] с.; Нариси історії Української революції 1917–1921 / [Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький та ін.] – К.: “Наукова думка”, 2011. – Кн. 1. – 386, [2]с.; *Солдатенко В. Ф.* Українська революція: Історичний нарис. Монографія / Солдатенко В. Ф. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

⁶ *Кизименко П.* Пам’ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / Павло Кизименко. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр “Мавік”, 2003. – С. 211.

⁷ Державний архів Кіровоградської області (далі – Держархів Кіровоградської обл.), ф. 78, оп. 10, спр. 31, арк. 22.

⁸ Там само, арк. 12, 22.

⁹ Там само, арк. 102.

¹⁰ Районні комісії для проведення перепису та проведення виборів. Комісія 1-го району у складі: голова (член управи) Ю.І. Тобілевич; члени міської думи (ЧМД): Кейтель Леонід Антонович, Панасюк Лев Михайлович; депутати від Ради робітничих та солдатських депутатів (далі РРСД): Бродський Л. Б., Степаненко С. Д. Комісія 2-го району у складі: голова (член управи) Любович І. І.; ЧМД: Мрачковський Степан Іосифович, Лещова Іраїда Василівна; депутати від РРСД: Байбаков, Макеєв П. С. Комісія 3-го району у складі: голова (член управи) Дербасов І. А.; ЧМД: Котельников, Гегель Арон Якович; депутати від РРСД: Дворниченко А. В., Яковлев Д. Комісія 4-го району у складі голови (член управи) Волотковський Б. П.; ЧМД: Воргачьов В. Ф., Крамаренко С. П.; депутати від РРСД: Загнєєв А. Г., Злоцький І.

¹¹ Там само, арк. 158.

¹² Там само, арк. 82.

¹³ Там само, арк. 83.

¹⁴ Даний документ відповідно до ст. 17 та 20 “Тимчасових правил...” виконував роль допуску до виборів і містив таку реквізити: порядковий номер особи; прізвище, ім’я та по-батькові виборця; вказувався номер району та місце проведення голосування. Під час виборів на виборчій карточці ставилася печатка та штемпель виборчої комісії.

¹⁵ Відповідно ст. 17 та 20 “Тимчасових правил...” виконувала роль бюлетеня на якій писалося “Подаю голос за список кандидата в гласні міської думи №...”. особа мала поставити номер списку від 1 до 8-го.

¹⁶ Відповідно ст. 17 та 20 “Тимчасових правил...” для забезпечення таємності голосування виборча записка мала вкидатися в урну у конверті.

¹⁷ Там само, арк. 89 а, 102.

¹⁸ *Терещенко Ю. І.* Політична боротьба на Україні... – С. 16; Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 10, спр. 31, арк. 158 зв.

¹⁹ Очерки истории Кировоградской обласной партийной организации / авт. кол. П. М. Безтака, Ф. К. Белявин, А. А. Богульський. – Днепропетровск: Промінь, 1981. – С. 30, 38.; Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область / [ред. колегія: Сиволап Д. С., Безтака П. М. та ін.]. – К.: [Б.м.в.]. – 816 с.

²⁰ Труд. – 1910. – 24 января; Труд. – 1910. – 19 декабря; Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 10, спр. 31, арк. 148–149; Очерки истории Кировоградской областной... – С. 30.

²¹ *Куценко Л.* Народу самосійні діти / Леонід Куценко. – Кіровоград: Спадщина, 2005. – С. 117.

²² *Шелохаев В. В.* Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг. / В. В. Шелохаев. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 308.

²³ *Білоус А. О.* Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905–1907): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Білоус Алла Олександрівна. – К., 1993. – С. 87, 195.

²⁴ Центральний державний історичний архів, м. Київ, ф. 353, оп. 1, спр. 4, арк. 1–2; Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 1, спр. 100–103, 119; Там само, 18, оп. 1, спр. 575, 577; *Кизименко П.* Вказана праця. – С. 76.

²⁵ На цьому конгресі дискутувалося питання про можливе розташування батьківщини євреїв. В.І. Тьомкін та його група наполягала, що тільки Палестина, у той час як Й.А. Штейн погоджувався на переселення на територію сучасної Руанди.

²⁶ *Голос Юга.* – 1905. – 18 июля; *Кизименко П.* Вказана праця... – С. 95–105.

²⁷ *Історія міст і сіл...* – С. 37; *Боротьба робітників та селян за встановлення й зміцнення радянської влади на Єлисаветградщині (1917–1920 рр.). Збірник документів і матеріалів* / [ред. кол.: П. О. Боковиков, канд. іст. наук Д. М. Вовчанський, М. О. Гавриленко та ін.]. – Кіровоград: Кіровоградське обласне видавництво. – С. 12; *Терещенко Ю. І.* Політична боротьба... – С. 69.

²⁸ *Дорошенко Д.* Вказана праця... – С. 143–144.

²⁹ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 10, спр. 31, арк. 158; Там само, спр. 32, арк. 35.

³⁰ *Терещенко Ю. І.* Політична боротьба... – С. 95–97.

³¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 10, спр. 31, арк. 148–149.

³² *Крижановский В. П.* Вказана праця. – С. 27.

³³ *Дорошенко Д.* Вказана праця... – С. 143–144; *Терещенко Ю. І.* Політичні партії на виборах... – С. 57; *Його ж.* Політична боротьба... – С. 92.

³⁴ *Боротьба робітників та селян...* – С. 331.

Анализирует подготовка, проведение и результаты муниципальных выборов в Елисаветграде в 1917 году.

Ключевые слова: городская дума; гласные; муниципальные выборы.

There are analyzed the preparation, conduction and results of the municipal elections in Elisavetgrad City on July 1917 in the article.

Keywords: the City Council; public; the municipal elections.